

UNA BIOGRAFIA PENDENT

Víctor Gómez Labrado

La vida d'Enric Valor fóra un excel·lent material per a escriure una extensa biografia, una obra documentada, fidel, que permetria un estimulants exercici literari, combinant document, amenitat i reflexió. A través d'una vida viscuda en primera línia, veuríem i viuríem el segle XX valencià. El biògraf que s'hi decidira, es trobaria des del primer moment amb un rastre ben marcat, i sovint ben remarcats pel mateix Enric Valor, en molts trams de la seua trajectòria vital. Aquest rastre es troba en un seguit d'entrevistes publicades en la premsa, totes en els darrers anys de la seua vida; una molt llarga entrevista amb l'escriptora Rosa Serrano en format de llibre, *Enric Valor, converses amb un senyor escriptor* (1995); una biografia molt rica en informació, però certament no exhaustiva, deguda al seu nebot Josep Valor, *L'oncle Enric Valor* (2011), també redactada a partir de llargues converses amb el biografat, però publicada anys després de la seua mort. Tots aquests textos caldria complementar-los amb llargs passatges de les seues novel·les, en què la dimensió autobiogràfica es fa evident. I a tot això hi caldria afegir els resultats de la recerca sobre les diverses i abundants activitats d'Enric Valor, deguts als estudiosos, com ara Josep Daniel Climent o Òscar Pérez Silvestre, entre altres.

No seria poc, per començar, però sens dubte no n'hi hauria prou. Caldria encara una tasca pacient de recerca, per a contrastar dades, per a omplir buits, per a matisar o aclarir fets i situacions. En tot cas, a la vista del material de què ja disposem, podríem avançar, sense gens de por d'equivocar-nos, que en aquesta biografia pendent, hi trobaríem un home a qui, si haguérem d'aplicar un seguit d'adjectius, serien aquests: desposseït, modern, apassionat, patriota, manífasser. Entre altres.

La ferida de la desposseïció el va marcar i turmentar en una edat molt primerenca: «Jo vaig començar a patir molt enjorn [declarava a Rosa Serrano]. De molt petit ja em feia càrrec dels problemes de casa, en una espècie d'espionatge» (SERRANO: 1995, 35). El xiquet parava l'orella a les converses entre el pare i la mare, furtives, que tenien en veu baixa,

retirats, quan es pensaven que no els sentia ningú; o potser convençuts que el fill era massa menut per a entendre'n res. La família passava un tràngol greu, s'arruïnava: «Va ser la guerra, la primera, l'europea, la que ens va trastornar. No essent ja hereus, el nostre no era un patrimoni sòlid: un mas mitjà i dos de menors» (SERRANO: 1995, 35).

Senyorets de mitja capa, propietaris modestos, vinaters exposats a les oscil·lacions del mercat, els Valor no podrien resistir a la doble calamitat que van comportar per al secà valencià la plaga de la fil·loxera en les vinyes i la Primera Guerra Mundial en el comerç del vi:

L'any setze, crec que va ser, els alemanys van declarar el bloqueig. El vi es venia tot a França [...] Des d'Alacant eixia el vi en massa per mitjà de vaixells [...] Però els alemanys varen dir: «S'ha acabat!» Des de Dénia es solien veure, de vegades, els submarins. Van començar a afonar els nostres bucs i van dir: «No arribarà un litre de vi a França.» I van arruïnar tots els vinaters. El meu pare va començar a vendre terres: en primer lloc unes hortes que tenien a l'altra banda del riu, a la partida d'Almarra. En aquella època, almenys en la ruralia, els bancs no funcionaven, però sí els prestamistes. Pagarés, interessos tenebrosos, amenaces d'embargament. Vam vendre un maset molt bonic on féiem un milenar de cànTERS de vi, que estava prop de la carretera d'Alacant. Després un altre de vinya i bon oliverar en el Racó de l'Espartosa, un lloc molt pintoresc al peu de la Serra de Castalla... A conseqüència d'allò vam passar una temporada a Elda i d'allí vam anar a viure a Alacant (SERRANO: 1995, 36).

La ruïna dels Valor va comportar el seu desarrelament: no podien restar com a pobres on havien viscut com a senyorets. A només uns quants quilòmetres de Castalla, a Elda, serien uns perfectes forasters i s'hi acollirien als avantatges de l'anonimat que els oferia la ciutat industrial i expansiva: «es va desfer la casa i la tradició i ens en vam haver d'anar de Castalla. Era l'any 1926, crec. Va ser un trasbals molt gran. Jo tenia quinze anys» (SERRANO: 1995, 53).

En la novel·la *Temps de batuda*, concretament en el segon capítol, Frederic Genovard, protagonista i *alter ego* d'Enric Valor en tants aspectes, hi viu una experiència idèntica. La família, arruïnada per la fil·loxera a Cassana, liquida terres i cases per fugir igualment a Elda. En la novel·la, el pare, lògicament hi fa alguns viatges previs, per tal d'estudiar el terreny abans de prendre la greu decisió:

Al tornar d'Elda el pare, marit i muller feren comptes: calien més diners, i vengueren la casa del poble, l'única propietat que els quedava.

—Els mobles s'hauran de vendre quasi tots, que allà no ens caben —els vaig sentir dir.

Mon pare havia llogat un pis petit en la nova ciutat (VALOR: 1991, 29-30).

Els ho va *sentir dir*. Ben probablement, aquest passatge suggereix alguna de les converses caçades per l'autor al pare i a la mare en aquella *espècie d'espionatge* que confessava a Rosa Serrano. I continua donant detalls sobre la desfeta de la casa Genovard que molt probablement corresponen a la desfeta de la casa dels Valor:

El dia 11 d'octubre de 1924 [cal remarcar, però, que la data no coincideix amb la que recull Serrano (1995, 53), que data el fet l'any 1926] es va vendre tot allò que no necessitàvem per a la nova casa de l'emigració. Es desfeia l'últim refugi de la tradició familiar. I allò no va ser una venda, sinó una subhasta, un encant. I sens dubte un acte humiliant i sorollós, al qual van acudir només dones: unes curioses, d'altres malèvoles, commiseratives o purament interessades amb les gangues (VALOR: 1991, 30).

No sabem si la família Valor va arribar a tant. En tot cas, la imatge de la subhasta dels mobles a la porta de casa expressa ben plàsticament un dolor molt personal, o pròxim a Enric Valor: l'amargor de la desposseïció que ell va viure en la liquidació de la primera llar familiar. La informació que ens dóna Valor en la novel·la, referida a Frederic Genovard, és molt més rica, de detalls, de psicologia, que no la confessió feta, en nom propi, a Rosa Serrano:

A través d'aquella gran porta de roure que donava al carrer Major, entre l'averkonyiment silencios dels pares [...] van sortir taules, tauletes, el tinell, armaris, cortines, cadires [...] per unes miserables pessetes; en realitat tot un ordre de vida i un cúmul de records íntims que es perdien per sempre més.

Em vaig meravellar del dolor que tot allò em produïa, com si fibres desconegudes d'allò més recòndit de l'esser s'esquinçassen [...] Jo vagava en aquell desvari de dites impertinents de moltes compradores davant els pares, callats i dignes fins el darrer moment (VALOR: 1991, 30).

La primera persona narrativa, l'homenatge als pares, el record d'aquell dia dolorós no poden ser gaire ficticis, encara que pot sorprendre el contrast entre les dates donades en la novel·la —any 1924— i en la llarga entrevista amb Rosa Serrano —1926—, detall que els estudiosos haurien d'aclarir.

El relat de la desfeta familiar, òbviament, és molt més dramàtic en la ficció que no en la confidència autobiogràfica que hem llegit amb Rosa Serrano. Això sens dubte és així per un parell de raons: d'una banda, les possibilitats d'elaboració literària tan diferents entre la narrativa i l'entrevista; d'una altra, hi ha el fet que Enric Valor era un home molt prudent, amb un gran sentit del pudor, que ben difícilment s'hauria atrevit mai a tant, no s'hauria mostrat tan despullat, sense la màscara del personatge de ficció.

El fet va ser greu, irreversible, i va comportar el desarrelament definitiu de la societat local en què havia nascut i havia crescut fins a l'edat de tretze o quinze anys. Diu Enric Valor: «ja no vaig tornar a viure a Castalla més que provisionalment i de visita, i el rumb de la meua vida es va desenvolupar uns anys a Elda, uns altres molt interessants, a Alacant, i els restants a València» (SERRANO: 1995, 37).

En la memòria de Valor, doncs, arribat als vuitanta-i-tants anys d'edat, els passats a Alacant mereixien el qualificatiu d'*interessants*. Potser un home menys prudent, amb menys sentit del pudor, hauria fet servir un qualificatiu més fort, n'hauria dit *apassionants* o *excepcionals*. En tot cas ell, moderadament si es vol, els atorgava una consideració de privilegi.

L'estada dels Valor a Alacant va ser breu, entre 1932 i 1934:

L'any 1932, mesos després de la proclamació de la República, la família d'Enric Valor es trasllada a Alacant i s'instal·la en un xalet en les proximitats del carrer de Sant Ferran. La família va obrir un comerç en el popular carrer Castaños i el jove Enric cursà estudis en l'Escola de Comerç (MORENO: 2010, 15).

Sembla, doncs, que, ara per ara, la data d'arribada a Alacant dels Valor no es pot afinar més. Molt més precisa apareix la data de partida:

El setembre del 1934 Enric Valor i el seu germà Josep arribaven a València, però primer s'instal·laren en un poble a la vora de la capital. Segons confessa Valor, «com encara no ens abellia viure dins una gran ciutat llogàrem una casa enorme,

de planta baixa amb un pati i una espècie d'andana, en el poble de Catarroja» (CLIMENT: 2011, 105).

Un parell d'anys, doncs, o poc més va durar el pas per Alacant d'Enric Valor, dada que encara fa que ens sorprenguem més si repassem, com farem ara mateix, el seguit d'activitats que hi va realitzar i el rastre que en va quedar en la premsa de la ciutat. Certament, però, quan Valor va arribar a Alacant, no hi era un foraster absolut. Diu ell: «el 1932, ja vivíem a Alacant, sobretot pel meu pare que volia passar uns hiverns en un clima millor. Alacant ens era molt familiar» (SERRANO: 1995, 56).

Familiar, coneguda: per proximitat, la ciutat s'oferia a la visita, al viatge per motius d'estudis, o de compres, o de gestions diverses, des de Castalla o des d'Elda. Sabem que el pare hi anava amb tartana (SERRANO: 1995, 47) i, probablement, bastant sovint. El fill l'hi havia acompanyat alguna vegada (SERRANO: 1995, 48). A més a més, cal tenir en compte el servei militar d'Enric Valor, que, per edat, es devia produir en una època immediatament anterior al 1932, precisament en aquella ciutat, a la caserna de Benalua (SERRANO: 1995, 75).

Al costat de la salut del pare, que aleshores devia començar a fluïxegar, ja que va morir només tres anys després, uns altres motius van pesar en l'anada cap a la ciutat. Fixem-nos que els Valor hi apareixen amb un comerç propi —«un comerç d'aparells de ràdio, antenes i tot això en el carrer Castaños» (SERRANO: 1995, 67)— i residint, no en un piset, com a Elda, sinó en un xalet. Aquest millorament de les circumstàncies familiars sembla que tenen una causa molt concreta: «nosaltres [diu Enric Valor] havíem heretat, poc abans d'anar-nos-en a Alacant, una bona part de la fortuna de la germana del meu pare, Empar. I també del germà, Francesc. Masos, terres soltes, un olivar vora Castalla...» (SERRANO: 1995, 67).

Els Valor, poc o molt, s'havien refet. I sembla que, a la primera ocasió que n'havien tingut, havien fugit d'Elda. L'estada en aquella ciutat —entre el 1926, o 1924, i el 1932— devien viure-la mal adaptats, com un exili, en una provisionalitat incòmoda. Alacant s'hi presentava com una possibilitat molt més atractiva. Ara bé, per poc que s'hi identificaren Enric Valor i els seus, el temps passat en aquella ciutat, entre els quinze i

els vint anys d'edat, més o menys, no podia deixar de marcar-lo profundament.

Una cosa que ens sobta de l'etapa alacantina d'Enric Valor és que, molt poc després d'arribar-hi, ja ens apareix com un decidit i actiu militant de la llengua. Alacant era aleshores una ciutat valencianoparlant: «Lingüísticament el país estava sencer [diu el mateix Enric Valor, recordant la ciutat com la va conèixer ell els anys 30]. El qui parlava en castellà, o era un emigrant o era un senyor de la burgesia, que començava a passar-se'n» (SERRANO: 1995, 71).

Francisco Moreno parla de «forta presència de la llengua valenciana en la vida quotidiana, com demostra que el diari més llegit en la ciutat i en la província fóra el setmanari satíric *El Tio Cuc*, escrit habitualment en valencià» (MORENO: 2010, 20). *El Tio Cuc* era un referent de l'Alacant d'aleshores. Valor se'n recordava així:

Don Josep Coloma i Pellicer era el director d'aquella publicació satírico-política, que tirava 20.000 exemplars setmanals. Era un home molt nacionalista, molt republicà, de clars coneixements sobre la catalanitat [...] Un dia m'hi vaig presentar i li vaig dir que era de Castalla i que volia ajudar-lo i fins i tot millorar, si li semblava, l'ortografia del periòdic que es feia a la castellana. Quan al final el vaig convèncer, el primer dissabte la gent protestava i deia que la revista no es podia llegir (SERRANO: 1995, 57-58).

Hi va haver moltes dificultats, però entre el jove entusiasta i el director van tenir el coratge i l'encert d'acostar l'ortografia d'aquell divulgadíssim setmanari a la proposta ortogràfica de Castelló. En aquell moment primerenc de la normativització al País Valencià, va ser la iniciativa de més abast popular en aquest sentit. Valor va ser convincent i eficaç. Sembla, d'altra banda, que el senyor Coloma estava bastant disposat a deixar-se convèncer. Tenim alguns indicis pel que fa a la seua bona predisposició, respecte de la dignificació de l'idioma. Així, ja «en 1923 va aparèixer una carta en la redacció [d'*El Tio Cuc*] firmada per Quico Carratalà que demanava un esforç per a "contribuir a la conservació de la parla valenciana purificantla de lo que podriem denominar barbarismes"» (MORENO: 2010, 22).

En una data més propera a l'arribada d'Enric Valor, el setmanari «va saludar l'aparició, al setembre de 1930, d'*Avant*, setmanari republicà i valencianista, “que mos servirà de mestre per a dependre a escriure y a parlar la nostra llengua corrompuda per mals visis y perniciosos contaminacions”» (MORENO: 2010, 22)

Per tant, curiosament, la voluntat de *dependre* existia, però no hi havia *mestre*. Aquesta és la funció que exerciria Enric Valor, segurament perquè no hi havia ningú disposat, o simplement prou preparat per a complir-la. Cal dir que l'actitud respecte de l'idioma responia o es complementava amb unes posicions polítiques més o menys coherents. Segons Òscar Pérez Silvestre: «*El Tio Cuc* comença a ser esmentat per *El Camí* l'octubre de 1932 en tant que mitjà favorable al procés d'elaboració d'un estatut d'autonomia per al País Valencià» (2010, 33).

L'agost de 1933, *El Camí* felicitava la redacció d'*El Tio Cuc* per la publicació d'un article setmanal sobre l'autonomia i pels treballs preparatoris de l'ARA i els convidava a adoptar una ortografia que resultara més conforme a la parla alacantina. Cap a finals d'aquell any, Enric Valor proposà a Josep Coloma fer servir en el setmanari les bases ortogràfiques aprovades a Castelló (PÉREZ: 2010, 30-31).

Des dels cercles valencianistes de la ciutat de València es feia a Coloma aquesta crida a la coherència: l'autonomisme professat per *El Tio Cuc* i la seua intervenció en la constitució de l'ARA —l'Agrupació Regionalista d'Alacant— havien de comportar l'adopció de l'ortografia normativa. Era la conseqüència lògica.

D'aquest impuls organitzatiu i autonomisme previs en sabem poc. El mateix Enric Valor en va parlar en el seu discurs d'investidura com a *honoris causa* per la Universitat d'Alacant:

Els membres més actius i entusiastes de l'Agrupació Regionalista [...] freqüentàvem la llibreria de Llorenç Carbonell i també anàvem a una altra del carrer Sagasta, però sols per adquirir el setmanari *El Camí*, de València. El propietari d'aquesta segona llibreria era completament contrari al desvetllament cultural valencià, però, contradictòriament, difonia el setmanari perquè —deia— estava molt ben presentat i escrit (PÉREZ: 2010, 44).

Sembla que hem d'entendre que el propietari de la primera, per contra, no hi era gens contrari. Llorenç Carbonell va ser un important personatge en la vida cívica i política d'Alacant. En paraules d'Enric Valor: «fou alcalde de la ciutat durant la República i durant la Guerra Civil, el llibreter Llorenç Carbonell [...] En tal llibreria hi havia sempre una gran exposició de llibres en català procedents de les més importants editores catalanes» (PÉREZ: 2010, 43).

El punt de convergència i de reunió, la font quasi única de lectures en català d'aquells valencianistes *actius i entusiastes*, i potser també en part l'origen de l'Agrupació Regionalista, doncs, era la Librería Gutenberg, al número 4 del carrer Girona d'Alacant (PÉREZ: 2010, 43). De fet, sembla que aquella llibreria, sens dubte per la voluntat i l'impuls del seu propietari, havia estat la via de penetració de l'ortografia de l'Institut d'Estudis Catalans al sud valencià, entre la minoria culta interessada. Segons el mateix Enric Valor:

Quant a la repercussió de les Normes de Castelló, haig de dir que a Alacant feia temps que pràcticament s'escrivia d'acord amb aqueixes normes. Llorenç Carbonell, alcalde republicà d'Alacant, tenia una llibreria ben muntada on hi havia molts llibres en català, del Principat, de les Illes i del País Valencià, que llegia el públic lector molt abans de signar-se les normes (SERRANO: 1995, 59).

Aquell establiment llibreter va ser, sens dubte, important en la biografia intel·lectual d'Enric Valor, fins al punt que la seua formació literària no s'explicaria sense fer-hi referència, o hauria estat necessàriament tota una altra. En el discurs d'investidura adés esmentat, el mateix Enric Valor feia memòria de les lectures que allí va trobar: llibres de les editorials Catalònia, Barcino, Alpha, Proa, l'Estel; d'autors catalans com ara Marià Vayreda, Prudenci Bertrana, Aurora Bertrana, Eugeni D'Ors, Joan Puig i Ferrer, Carles Soldevila, Miquel Llor, Josep Maria de Sagarra, del mallorquí Llorenç Villalonga, traduccions de Josep Carner i d'Andreu Nin, dels valencians Almela i Vives, Artur Perucho, Eduard López Chavarri, Joaquim Reig (PÉREZ: 2010, 43-44). Tots aquests llibres no es devien poder adquirir, fora de la Gutenberg del carrer Girona, en cap altre lloc a l'abast del jove Valor, que difícilment podia

eixir, a darrerries dels 20 i primeries dels 30, de l'àrea d'influència d'Alacant, en un moment en què València li parava massa lluny.

Respecte dels autors valencians que aleshores va llegir, el mateix Valor explicita com el van afectar, com a possible model: «No cal dir que tots quatre em van causar una gran impressió, pel seu interès i sobretot per la dignitat amb què hi veia tractada la nostra llengua en el nostre territori» (PÉREZ: 2010, 43-44).

Aquells joves *actius i entusiastes* freqüentadors de la Gutenberg del senyor Carbonell d'Alacant, nodrits literàriament amb

allò millor que es produïa llavors en la nostra llengua van començar a trobar [en paraules del mateix Valor] desagradable comprovar que el gros de la nostra gent popular, mancada de tota preparació lingüística hagués de llegir en la revista *El Tio Cuc* [...] l'ortografia castellana, la qual els mateixos lectors trobaven inadequada, però al seu entendre indispensable (VALOR: 1999).

Era una ortografia *inadequada* però *indispensable*, tot alhora, perquè com ara

en casos de la prepalatal africada sonora que apareix en mots com germà, ginebre, passejar o ajuda, veure'l representat per una ch espanyola els estranyava, però no imaginaven que es pogués fer d'una altra manera [...] Ingènuament, diversos neòfits em deien que alguns sons del valencià «no es podien escriure», perquè a ells, naturalment, els seus mestres els havien inculcat com a veritat inconcussa, que les lletres del nostre alfabet representaven necessàriament i únicament els sons que el castellà els donava (VALOR: 1999).

I el senyor Valor ho exemplificava, en aquell mateix «Discurs d'investidura» de la següent manera: «Com hem d'escriure cosa? —m'argumentaven—. ¿Veus com no s'hi pot? Es llig cossa però no cosa». Aquest era, doncs, el nivell o to general de la discussió que es produïa quan als *actius i entusiastes* se'ls acostava un *neòfit*. Podem imaginar-nos com devia ser quan el discutidor no disposava de la bona voluntat d'un *neòfit*.

Una pregunta se'ns imposa: quants *actius entusiastes* i quants *neòfits* pul·lulaven més o menys al voltant de la Gutenberg de l'Alacant republicà? Ens sentim temptats de creure que molt pocs. I tanmateix n'hi va

haver d'il·lustres i influents, personatges que pesaven en la vida ciutadana. Com ara el senyor Àngel Pascual Devesa (Finestrat, 1890-Alacant, 1950) que no sols va acceptar la direcció de l'Agrupació Regionalista, quan es va constituir el 24 setembre del 1933, en una assemblea celebrada en l'Associació de Premsa, sinó que hi va dedicar temps i energies, i hi va assolir un protagonisme notori. Era aleshores degà del Col·legi Oficial de Metges i vicepresident de l'Ateneu d'Alacant, i «formà part del grup que adquirí *Diario de Alicante* l'any 1930» (PÉREZ: 2010, 35). El senyor Emili Costa i Tomàs (Alacant, 1881-Orleansville, a Algèria, 1939), fundador i director d'aquell diari, acceptà la vicepresidència de l'entitat regionalista (PÉREZ: 2010, 35), si bé, pel que sembla, amb una participació molt més apagada. Al director de l'influent i divulgadíssim setmanari *El Tio Cuc*, Josep Coloma i Pellicer, li'n va correspondre la tresoreria. La secretaria la van compartir Alfred Badenas i Enric Valor.

Aquella primera assemblea de l'ARA va obtenir un ressò especial en tres mitjans de la ciutat: en *El Tio Cuc* i en el *Diario de Alicante*, però també en *El Luchador*, publicació que permetia l'excepció d'algunes col·laboracions en valencià d'Enric Valor (PÉREZ: 2010, 32), i que era el portaveu del Partit Republicà Radical Socialista, justament el partit que liderava l'alcalde i llibreter Llorenç Carbonell.

Enric Valor se'n recordaria, molts anys després, amb una certa tendresa autoirònica:

Anàrem a l'Associació de la Premsa, molt ben preparats. Coloma féu un discurs, el president un altre, jo el tercer. I l'endemà jo estava molt tou perquè el *Diario de Alicante* deia: «Sendos discursos de gran categoría del Sr. Coloma, del doctor Devesa y del primer secretario de la Agrupación, Sr. Valor» (SERRANO: 1995, 61).

La segona assemblea de l'Agrupació es va celebrar el 17 de febrer del 1934, en la qual Enric Valor va ocupar una posició de relleu: llegiria el text del reglament pel qual es regiria l'entitat (PÉREZ: 2010, 36) i es veuria confirmat en el seu càrrec en la Secretaria.

El juliol d'aquell mateix any l'Agrupació Regionalista celebraria un dels seus actes més importants, la cloenda de la III Setmana Cultural Valenciana. Inaugurada a Castelló amb un discurs del doctor Devesa,

desenvolupada a València i clausurada a Alacant entre el 22 i el 29 d'aquell mes, s'hi van adherir 6.876 persones, 124 ajuntaments valencians, 325 entitats culturals i polítiques de Catalunya, Mallorca, Galícia, País Basc i País Valencià (CLIMENT: 2011, 83-96). Per participar en la cloenda, el dia 29 de juliol arribaren a Alacant unes 200 persones de València, Castelló, Xàtiva, Alcoi, Bocairent, Algemesí, etc., que es van adreçar en primer lloc a l'Associació de la Premsa, on els van rebre Àngel Pascual Devesa, Enric Valor i Josep Coloma, i des d'on van marxar en manifestació, «al front de la qual anava l'ensenyà nacional dels valencianistes d'Alcoi», fins a l'Ajuntament. Els hi va rebre l'alcalde Carbonell, que presidiria l'acte i faria el discurs final. En la crònica d'*El Camí*, l'alcalde

pronuncià les paraules que molts dels visitants de València volien sentir, el compromís dels alacantins amb la reivindicació d'un estatut d'autonomia per al País Valencià. «Si este desvellar del valencianisme és desig de saber-nos governats dins de tota equitat i justícia, allà on vaja València i Castelló anirem nosatres els alacantins [...]. Si algun dubte hi havia en vosatres respecte als alacantins, bandegeu-lo...» [I sempre segons *El Camí*] «la formidable ovació i els visques a les comarques valencianes i a les llibertats de la Pàtria Valenciana impediexen oir el final del breu i patriòtic discurs de l'alcalde» (CLIMENT: 2011, 96-99).

En les converses amb Rosa Serrano, però, el mateix Enric Valor no assenyalava la cloenda de la III Setmana Cultural com l'acte més important de l'ARA, sinó que per a ell sembla que sobretot:

Foren notables dos esdeveniments duts a terme per l'Agrupació: la gran manifestació que acudí a l'acte de canvi de nom de la Rambla Méndez Núñez, pel de Rambla de Catalunya, proposat per ARA i acceptat i acordat per l'Ajuntament d'Alacant; i també ocorregué igual amb una bella plaça [...] la qual batejarem com Plaça de Catalunya. En guanyar la Guerra Civil el franquisme li canviaren aquest nom pel de Plaza de los Luceros (SERRANO: 1995, 70).

Certament, aquestes iniciatives tingueren un ressò ciutadà. Els estudiosos, però, només tracten el cas de la plaça i no fan referència al de la rambla. Així, a proposta de la Comissió de Foment, feta el 25 de juliol del 1934, l'Ajuntament d'Alacant va aprovar només dos dies després, per *aclamación unánime*, el canvi de nom de la Plaza de la Independencia, que

passaria a dir-se de Catalunya. El fet va ser polèmic i Enric Valor ho va comentar o justificar en un article en *El Luchador*, publicat el 17 d'agost amb un títol intencionat: «La veritable pàtria» (MORENO: 2010, 26).

L'acord municipal es prenia en el Ple només dos dies abans de la cloenda de la III Setmana Cultural i seria, per tant, difícil negar la relació entre els dos fets «i sembla que obeïa a la solidaritat envers Catalunya pels maltractaments que estava rebent en el seu autogovern [...] des de l'ascens de la CEDA en les eleccions generals de 1933» (PÉREZ: 2010, 37) i, segons *El Luchador*, «el Ple, presidit per Llorenç Carbonell havia acordat el dia 14 de setembre que “a la solemnidad de rotular la Plaza de la Independencia con el nombre de Plaza de Catalunya se invite al presi[dente] de la Generalidad Catalana para que personalmente o por delegación asista al acto”» (PÉREZ: 2010, 37, 38). La decisió tenia un marcat caràcter polític. Segons Francisco Moreno Sáez:

En la cerimònia de descobriment de la làpida amb el nou nom de la plaça Llorenç Carbonell exaltà Catalunya i els seus hòmens més prestigiosos, i al final, el públic va prorrompre en víctors a Catalunya, Macià, Companys, l'alcalde d'Alacant, al president de la República, a la mateixa República i a Alacant (2010, 26).

Va ser, sens dubte, un acte emotiu i popular. Després de la revolució d'octubre d'aquell any, però, i de la reacció que va comportar, l'Ajuntament alacantí va ser suspès i substituït per una gestora, que va tornar a posar a la plaça l'antic nom. No tornaria a dir-se de Catalunya fins al 29 d'abril del 1936, després de la victòria del Front Popular (MORENO: 2010, 26). Aleshores, però, Enric Valor no vivia ja a Alacant. S'havia acabat aquella etapa de la seua vida, fonamental sens dubte pel que fa a la seua trajectòria cívica i cultural.

Si considerem l'edat que tenia, entre 21 i 23 anys, i el poc temps que hi va estar, la seua voluntat d'intervenció cívica, el rastre deixat per Valor a Alacant, són molt notables. No desaprofità cap ocasió d'actuar i fer-se sentir, fins i tot va tindre un programa en la recentment creada Radio Alicante, *Parla ara* es deia, «emés els dijous i els dissabtes, en què parlava de la llengua dels valencians i de les activitats de l'Agrupació Regionalista» (MORENO: 2010, 18). També va participar com a jurat

dels llibrets de les Fogueres, per tal «d'anar normalitzant el deteriorat valencià que s'escrivia a Alacant» (MORENO: 2010, 22).

Tota aquella faena començada, que ja havia donat uns resultats raonablement bons o prometedors, Enric Valor la va abandonar al setembre del 1934 (CLIMENT: 2011, 105), per instal·lar-se a València. Ho va fer amb tota la família, arrossegat pel germà, malgrat la posició estable i còmoda que havien aconseguit a Alacant, amb «el comerç d'aparells de ràdio, antenes i tot això», en paraules d'Enric Valor, que molts anys després ho resumia així: «El comerç va funcionar, però el meu germà ja havia fet un parell de viatges informatius a València i se n'havia enamorat. Coses de la joventut» (SERRANO: 1995, 67). Sempre segons ell mateix, l'aventura el seduïa: «D'altra banda, els amics i companys nacionalistes de València em deien que ací, al Cap i Casal, estaria millor en el pla polític i cultural, sobretot perquè ací hi havia tertúlies no sols polítiques, sinó també literàries, i tindria més possibilitats de desenvolupar la meua vocació d'escriptor» (SERRANO: 1995, 67).

En el moviment cultural i cívic del valencianisme a Alacant, devien trobar molt a faltar a Enric Valor, que hi devia deixar un gran buit, sens dubte. En *El Tio Cuc*, pel que fa a la continuïtat de les seues iniciatives, segons Pérez Silvestre,

fins al gener de 1935, només s'hi van publicar unes «Normes elementals per a pronunciar les lletres» que s'havien introduït des del juliol de 1934; i després hi trobaríem les sèries «La llengua dels valencians. Preguntes i respostes» i «Vocabulari castellà-valencià i lliçons de gramàtica valenciana», publicades en la segona meitat del 1935 (PÉREZ: 2010, 32).

Així, doncs, aquest autor conclou:

L'absència d'Enric Valor en la redacció d'*El Tio Cuc*, malgrat el buit notable que deixava, fou suplida pel convenciment de Josep Coloma que calia continuar aquella labor de normalització i de difusió de les Normes de Castelló des d'Alacant (PÉREZ: 2010, 32).

Un altre estudiós, Josep Daniel Climent, remarca l'absència de Valor amb tintes més negres: «la base social del valencianisme polític a Alacant era molt feble i la pèrdua d'un dels elements més destacats, Enric

Valor, suposà en la pràctica l'escapçament del moviment» (CLIMENT: 2011, 77). I el mateix autor ho il·lustra aportant un document inèdit del màxim interès: una carta de Josep Coloma a Nicolau Primitiu, del 14 de juliol del 1935, quan encara no feia un any que Enric Valor se n'havia anat d'Alacant, pronunciant-se en els següents termes:

Que es puga arribar a la identificació de tots els valencianistes fins aconseguir el recobriment de les perdudes llibertats del nostre País. Per ma part faig quan puc en tal sentit, i més faria si no estigués tan soles. Perquè teniu que saber, amic Nicolau, que el grup regionaliste que vaig formar a costa de no poques fadigues i amb l'ajuda d'Enric Valor Vives, s'ha fet pols; no perquè els adherits hatgen refusat pertànyer a l'agrupació. Sinó perquè el senyor Valor Vives que era secretari i poseidor del reglament, llibres de comptes i tota mena de documentació per la marxa ja iniciada de l'agrupació, fa properament un any, cuan canvià de residència d'Alacant a Catarroja, s'ho endugué tot, i ha comportat que l'agrupació morira per abandonó. Molt lamentable (CLIMENT: 2011, 77-78).

Josep Daniel Climent hi observa, encertadament, que

les afirmacions de Coloma de culpabilitzar Valor de la desaparició de l'agrupació per haver-se emportat uns papers ens semblen totalment desproporcionades, perquè aquesta responsabilitat únicament havia de recaure damunt dels que no havien sabut dinamitzar i enfortir l'agrupació al llarg de les comarques alacantines (CLIMENT: 2011, 78).

Les afirmacions desproporcionades de Josep Coloma donen, però, la mesura del seu ressentiment contra Enric Valor, per qui d'alguna manera es devia sentir traït; i sembla una reacció ben natural i pròpia del mestre que ha perdut el deixeble estimat, sense el qual una part de la seua obra restava amenaçada. Sens dubte estava ben dolgut, i potser tenia part de raó, contra qui l'havia embarcat en unes empreses que ell mai no s'hauria atrevit a emprendre tot sol, i ara l'abandonava. La sensació de fracàs, de pèrdua de temps, potser de descrèdit personal i tot, li devia resultar ben amarga.

D'altra banda, el 9 de setembre següent Nicolau Primitiu va respondre a Josep Coloma: «no us havíem dit res esperant d'un dia a atreure a l'Enric Valor per fer-li algun preguntat. No vos ha escrit donant-

vos explicacions? Ell ens digué que lo que ell tenia eren papers sense gens [d']importància per al grup regionaliste d'ahí» (CLIMENT: 2011, 79).

No sabem si Enric Valor va escriure a Coloma. Sobre aquest afer, no en tenim la seua versió. Només trobem en les converses amb Rosa Serrano: «Vivint ací a València, a partir de 1934, vaig perdre el contacte amb Coloma dins aquell embolic polític dels primers anys de la República i, durant la Guerra Civil, un dia vaig saber que havia mort» (SERRANO: 1995, 58).

Valor, doncs, havia estat l'home fonamental i indispensable d'aquella efímera represa valencianista a Alacant. Considerant la faena feta, la quantitat i la qualitat de les persones que va mobilitzar, el poc de temps de què hi va disposar i l'edat tan primerenca en què ho va fer, la voluntat i la capacitat d'intervenció cívica ens han de semblar sorprenents. Una pregunta s'imposa: d'on havia eixit? Com s'havia format aquell jove singular?

Si parem atenció a les explicacions que donava sobre ell mateix, Valor solia fonamentar la seua trajectòria en la llengua oral rebuda de Castalla i en l'ambient cultural familiar en què havia viscut. Referint-se a l'època que ara tractem, deia: «el 32 era molt jove. Tenia tan sols 21 anys i vivia a Alacant. De tota manera jo estava "normativitzat". Pensa que, a la Foia de Castalla, teníem una llengua molt sòlida i molt poc corrompuda» (SERRANO: 1995, 58).

En aquesta idea li agradava insistir: «Era molt jove, però ja estava prou ben orientat. La influència del lloc de naixement i la seua societat, la de mon pare i ma mare, ell, damunt, molt instruït per Cambó» (SERRANO: 1995, 59), perquè

quan la seua mare, viuda ja, l'envià a la Universitat de Barcelona a estudiar Filosofia i Lletres, allí era company i coetani de Cambó, que solia explicar-se en el pati de la vella universitat, trobà molt interessants les teories de la incipient Lliga Regionalista, que li aclarien moltes coses d'aplicació en el Regne de València (SERRANO: 1995, 27).

La influència del pare en la formació d'Enric Valor va ser gran. Sé'n va encarregar personalment, sens dubte aprofitant la gran quantitat

de temps lliure de què gaudia, com a propietari rural. Segons el testimoni del fill:

El meu pare es veu que ja ens va ensenyar de tot. Pense que vaig llegir molt aviat [...] simultanejàvem el castellà amb el català que ell ens ensenyava a llegir en *L'Esquella de la Torratxa*. O siga el català d'abans de Fabra. [I afegeix tot seguit:] L'any 28 o 29 ens va comprar tres obres de l'editorial l'Estel. Devien ser les primeres que eixien [...] Ell se n'havia col·leccionat molts exemplars [de *L'Esquella*] i els va dur de Barcelona en un volum bastant gros que s'havia relligat allí mateix (SERRANO: 1995, 44-45).

Entremig de la venerable *Esquella* i els tres volums de l'Estel, tota la resta, evidentment, havien sigut, però, lectures en castellà i potser alguna en francès. La mare va ocupar un lloc fonamental en la formació literària primerenca de Valor: «Ma mare es dedicava a llegir-se tota la literatura que ells tenien del segle passat [el XIX], en la seua bastant ben nodrida biblioteca» (SERRANO: 1995, 40), i tot seguit donava la llista dels que recordava, entre els quals alguns autors ja del XX: Hugo, Dumas, Balzac, Flaubert, Verne, Bernardin de Sant Pierre, Dickens, Tolstoi, Dostoievski, Alarcón, Baroja, Blasco Ibáñez, Fernández Flórez... I aquella literatura, òbviament, per a un lector de Castalla aleshores només es trobava disponible en traduccions al castellà, o en l'original també en castellà. El mateix Valor declara:

Com a casa no ens parlava ningú en castellà, com era natural, quan encara infants ens vam ensenyar a llegir en aquesta llengua, ens agradava més que ella ens contàs sintèticament en valencià, les obres *Los miserables*, *El Conde de Montecristo*... A vegades deia: «Mira, anem a contar *Cinco semanas en globo*...» I estava una quinzena contant-nos la història, pam-pam, perquè es sabia tots els detalls i ho feia tan bonic...! (SERRANO: 1995, 41).

En canvi, segons el mateix Valor:

Ja sabent llegir en castellà i coneixent millor aquest idioma, també començà a llegir-nos en família diverses novel·les amb la seua veu dolça i interessant per les inflexions que prenia i el sentit que donava a la bona prosa. Quines nits d'hivern, abans o després de sopar, oint aquelles pàgines vora una llar esplèndida amb un foc com un carrascal, que deien! (SERRANO: 1995, 41).

La frontera entre llengües era nítida, doncs, absolutament ben delimitada: el català com a única llengua oral, el castellà com a única llengua escrita. L'excepció de *L'Esquella de la Torratxa* no podia significar gran cosa. Els llibres de l'Estel, adquirits pel pare «l'any 28 o 29», sí que potser se'ns presenten més carregats d'implicacions i de possibilitats. Primer que res, per la seua actualitat: acabats d'eixir de la impremta en aquell moment, no tenien l'origen remot i venerable de *L'Esquella*, i no apareixien com una excepcionalitat absoluta. Devien procedir de la llibreria Gutenberg —o d'on si no?—, d'Alacant, on el pare devia viatjar més o menys sovint des d'Elda, i on, com hem vist, la família acabaria instal·lant-se poc després. Procedien, doncs, d'un establiment comercial on se'n podien trobar molts més, de llibres en català. Molt probablement, devia ser el pare qui li va descobrir aquella llibreria, on la literatura catalana tenia un espai generós, i que seria fonamental en la formació cultural i literària del jove Valor, però sobretot en la seua opció lingüística, d'adoptar el valencià com a llengua de l'escriptura, com a llengua literària i nacional. Aquesta opció no podia basar-se només en la tradició local i familiar, que en Valor ja hem vist que li agrada assenyalar com a causa primera o única de la seua aventura intel·lectual i cívica. El salt a fer un ús també escrit del valencià no deixava de ser, d'alguna manera, una violació de la tradició rebuda, un fenomen de modernitat. Enric Valor no ho podia viure d'una altra manera, *l'any 28 o 29*. Donant-nos aquesta data aproximada, Valor vol dir-nos que els llibres de L'Estel, regalats pel pare, li van arribar encara a Elda, no molt abans de fer el servei militar, precisament a Alacant, en el Regiment 10 de Benalua (SERRANO: 1995, 75). Llavors, les estades llargues a la ciutat, més que mai abans, i la disposició de temps lliure li devien oferir la possibilitat de passar de tant en tant per la llibreria de l'alcalde Carbonell. Hi va trobar llibres i persones, lectures i converses que el van estimular decisivament.

Malgrat totes les reivindicacions de la tradició muntanyenca i pairal que va fer Valor al llarg de la vida, sinceres i apassionades sens dubte, en aquell temps de joventut patia també un important afany personal de modernitat, posseïa una receptivitat molt sensible davant els signes del temps. Aquesta característica seua molt probablement es deu en part al llarg temps de residència a Elda. És difícil que ningú pugui viure en un

medi, entre els quinze i els vint anys, sense conseqüències profundes. A l'Elda industrial, republicana, proletària, un desposseït i desarrelat com ell hi estava molt més exposat als efectes de la modernitat que no si s'haguera quedat a la Castalla natal, una societat molt més estable i lenta, ben integrat en la societat dels propietaris rurals de mitja capa.

En la biografia publicada pel seu nebot, *L'oncle Enric Valor i Vives*, Josep Valor i Gadea, en una de les converses que s'hi transcriuen, hi llegim: «—A Elda —diu Enric Valor— em vaig ensenyar el món de les idees polítiques. Vaig conèixer els comunistes i els anarquistes, i finalment em vaig fer comunista» (VALOR I GADEA: 2011, 301). Però podem sospitar que hi va adquirir molt més que una ideologia, també una sensibilitat. Remarquem que, posat a triar a quina ideologia es convertia, entre comunisme o anarquisme, es va estimar més la novetat absoluta dels més minoritaris, els qui pràcticament no comptaven amb gens de tradició al darrere.

Al mateix Valor i Gadea devem una anècdota impagable en aquest sentit, de l'entusiasme amb què el joveníssim Valor s'esforçava a assumir la novetat o la modernitat al seu abast. La transcriu en forma de diàleg entre ell i el seu oncle, que li declara:

- Era naturista complet.
- I nudista?
- Ui!, tres o quatre anys. Escrivia articles i tot en una revista.
- Anaves a soles?
- No, amb un grupet de la CNT que eren anarquistes. [...]
- I què féieu? Anàveu despullats per la muntanya?
- En arribar al camp sí. Anàvem completament nuets. [...] a Elda no ho miraven malament. Hi havia gran quantitat de naturistes.
- Això què degué ser, pels anys 30?
- Un poc abans, jo devia tenir quinze o setze anys. Anàvem damunt del túnel a prendre el sol. I un dia ens agafà un guàrdia i vàrem discutir amb ell completament en conill. I al final l'home diu: «Cuanta razón se ve que tenéis, que estáis ahí enseñándome los cojones y todo» (VALOR I GADEA: 2011, 300-301).

Enric Valor va freqüentar a Elda els medis més esquerrans o ideològicament avançats de la ciutat, entre els seus quinze i vint anys. Allà el sentit de pertinença, de compartir una mateixa visió del món i uns

mateixos ideals era important. Que en aquells cercles hi va ser reconegut com *un dels seus* sembla una cosa certa. En tenim algun indici important. Pocs anys després, en temps de guerra, els Valor vivien al mas de Planisses: els dos germans, Josep i Enric, amb les respectives mullers, ja casats, amb sengles fills acabats de nàixer, i amb la mare. El pare havia mort el 1935. Als pocs mesos de començada la guerra tots ells van viure un incident greu, d'un perill cert. El nebot i biògraf d'Enric Valor, Valor i Gadea posa en boca de son pare, germà del biografiat, una versió del fet:

Vivíem del que donava el mas: blat, fruites, gallines del corral, i de la cacera, de la qual cosa s'encarregava ton tio...

L'onze d'agost [del 1936] apareix una partida d'anarquistes d'Elda que cercaven pels masos propietaris amagats. Són mitja dotzena d'homes armats. Demanen pels germans Valor i ta mare [la cunyada d'Enric Valor] ve a buscar-nos pel camp i a alertar-nos. Porta al si la meua cartera amb els diners i documents comprometedors que són ben amagats en un badall de penya... Al cap de poc, amb la por a l'ànima i per distints camins, tornem a la casa de Planisses. El cap de colla ens anuncia que haurem de baixar a Elda amb ells. Això pot significar la mort. En la llista estem tots, fins els dos xiquets [els cosins Enric i Josep Valor] que éreu vosaltres. No volien deixar ni la llavor... Afortunadament, un dels cene-tistes creu recordar el tio Enric del temps que havíem llavorat per a Trino Vera, d'Elda:

—Me parece conocerte. ¿Tu no trabajabas con Trino Vera? Claro, —es pega una palmada al front— tu y yo jugábamos al dominó en el casino del Fondonico.

L'home s'entusiasma:

—¡Esclavo! ¡Eras un esclavo de los Vera!

—Sí, sóc Enric Valor...

—Claro, hombre, ahora me acuerdo de ti— es gira als altres i els informa:

—Nada, es de los nuestros... (VALOR I GADEA: 2011, 64-65).

L'episodi, segons Gadea i Valor, es va tancar amb una frase de gust neorealista «Que maten uns pollastres. Aquí no ha pasado nada», que no queda clar si Josep Valor s'atribueix com a pròpia. El biògraf hi afig un balanç aproximatiu, desolat: «El corral es degué buidar...».

En *Temps de batuda*, concretament en el capítol vuité, hi retrobem aquest episodi, òbviament adaptat a l'estructura de la novel·la, amb un Frederic Genovard, protagonista i *alter ego* d'Enric Valor, encara fadrí i sense cap germà, sinó amb una germana, que passa un tràngol idèntic al

descriu per Valor i Gadea, que se salva igualment d'un escamot anarquista que passa pel mas de l'Almussai «netejan d'animàlies la muntanya», en expressió d'Enric Valor (VALOR: 1991, 313).

Que Enric Valor se sentira durant la guerra, en més d'una ocasió, una *animàlia* desencauada que considerava impotent la possibilitat de ser eliminada en alguna operació de neteja és, per la seua pertinença a una família de senyorets, un fet versemblant. Els elements enquadrats en ideologies amb què, fins al moment de començar la guerra, ell mateix havia simpatitzat, de sobte, s'havien tornat un greu perill, una amenaça de mort que es podia complir en qualsevol moment. La seua trajectòria excepcional, com a home d'esquerres malgrat la classe social a la qual més o menys pertanyia, no li garantia que els revolucionaris, més o menys descontrolats, feren d'ell sempre una excepció. Li devia semblar lògic que uns altres possibles, futurs botxins que, sens dubte, se li podien presentar, potser no estarien tan ben informats, com alguns anarquistes d'Elda, de la seua trajectòria com a home d'esquerres, i en certa manera expulsat de la classe dels propietaris. De fet, després d'aquella feta, els Valor van deixar el mas de Planisses i se'n van anar a Castalla (VALOR I GADEA: 2011, 65 i seg.), molt possiblement per viure entre gent coneguda, que els poguera servir de protecció, que saberen que més enllà de posseir un parell de masos i algunes altres terres, no eren enemics de la República, no s'havien distingit precisament per posicions intransigents.

En les converses amb Rosa Serrano, Valor es va mostrar sens dubte molt prudent parlant de la guerra:

El febrer de 1937 em van mobilitzar i vaig anar al regiment 10, que era el meu de 1932, en el quarter de Benalua d'Alacant. Després m'enviaren a Gandia d'instructor com a suboficial provisional. Me'n vaig sortir, encara que no hi era tan bo com el meu germà. Ell va arribar a suboficial autèntic. A Gandia vaig entrar en la 4a Brigada. A mi és que no m'agradava manar. Volia ser soldat ras. [...] Vaig romandre en l'exèrcit republicà fins al 31 de març de 1939, en què ens en vam anar a casa derrotats. Vaig complir fidelment en tot allò que em manaren i vaig passar moltes experiències, sobretot en la defensa de la costa; però no vaig estar mai en primera línia de foc, per bé que, tanmateix, la meua llarga permanència en files em va permetre conèixer detalladament el tema de la guerra com per poder escriure la meua extensa novel·la *Enllà de l'horitzó* (SERRANO: 1995, 75-76).

El lector susceptible podria dir, davant aquestes declaracions, que Valor no hi posava gran entusiasme, parlant de la seua experiència de guerra. S'havia limitat a complir. D'altra banda, sembla, però, que hi va haver molt més. En la biografia escrita pel seu nebot Josep Valor i Gadea, aquest afirma que el germà d'Enric Valor —i pare del biògraf— realment hauria desertat i li hauria anat de ben poc, si no acaba la guerra a temps, passar per un consell de guerra amb el trist final previsible (VALOR I GADEA: 2011, 68-78), i recull les següents manifestacions de Josep Valor:

Ton tio [Enric Valor] va estar allí a Castalla, fent bona lletra [davant les autoritats republicanes], i esperant com tots la victòria de Franco. Aleshores estàvem tots massa esglaiats per a pensar en somnis de llibertat i de democràcia. En acabant la guerra, l'endemà, ja clamava contra Franco, i se situava com sempre en l'oposició, però de moment, jo sóc testimoni de les ganes que tenia que posaren fi a aquella gentola (VALOR I GADEA: 2011, 72).

Aquest punt de vista, no cal dir que qüestionable, del germà, Valor i Gadea el complementava amb unes manifestacions que el mateix Enric Valor li hauria fet, parlant de la violència a la rereguarda republicana:

Feien feredat, es van tornar bojós... Llàstima! A mi em van desorientar amb aquella anarquia... Aquell terror que produïen va fer el jaç a Franco. Tots estàvem desitjant que guanyara la guerra i posara fi a allò. Dretes i esquerres no el coneixíem. La gent, en sentir que poden matar-la, deixa de raonar, sols vol salvar-se. Va ser l'única temporada de la meua existència que vaig sentir simpatia per la dreta. Tampoc no sabíem què passava en l'altre bàndol, els uns i els altres ens enganyaven. Vivíem acovardits (VALOR I GADEA: 2011, 61).

La guerra va acabar, tots els Valor van sobreviure i van tornar a València. Allà els esperava un nou desastre, que Enric Valor resumia molts anys després a Rosa Serrano. Li deia, conversant precisament en la mateixa casa a què va tornar des de Castalla: «Tornàrem ací a l'abril de 1939. Tots dos pisos eren buits [el d'ell i el del germà, que vivia al mateix replà d'escala]. S'havia perdut tot. Com va passar en milers i milers de cases de la ciutat, s'hi van instal·lar diverses famílies de refugiats dels fronts» (SERRANO: 1995, 45).

Les dues llars dels Valor havien estat saquejades fins a deixar sols les parets: mobles, tot el parament de casa, papers, la biblioteca, tot havia desaparegut per sempre. Fora de casa, el món no devia fer-li un efecte molt millor. Els temps de la República, tan plens de possibilitats, i dins els quals ell s'havia mogut amb tanta facilitat, amb tants projectes per dur a terme, personals i col·lectius, prompte es va veure que tot això també s'esvaïa. El germà almenys li reconeixia, com hem vist, que en acabar-se la guerra, *l'endemà ja clamava contra Franco*. La por i les decepcions patides durant la guerra, la fractura interna que hi va viure davant la irracionalitat dels fets, per la persecució injusta de què havia estat víctima, no el van fer renunciar a res; i mantindria vigent el seu ideal, malgrat les condicions tan aspres, la precarietat absoluta que s'imposava. Certament no tots els qui havien passat per situacions semblants ho van aconseguir. Unencontre fortuït pels carrers de València el va fer entrar en aquella nova època, dels llargs temps difícils. Enric Valor el recordava així: «Quan s'acaba tot el drama de la guerra, vinc ací [a València], em trobe Carles Salvador davant de Correus i fa el distret i no ens saludem; ell tira pel dret perquè no sabia en quina posició política estava jo, segons m'explicà unes setmanes després. Varen haver-hi tantes apostasies!» (SERRANO: 1995, 77).

Molts antics companys, davant l'enormitat dels fets viscuts, van *apostatar*. Humiliats, perseguits, decebutos, espantats, van apuntar-se a la solució poc imaginativa de pujar-se'n al carro del vencedor. Ell no ho va fer. Enric Valor no va cedir, malgrat el passat recent i malgrat el futur que es contornava. Sens dubte devia considerar que li havia pertocat de viure un temps ben desgraciat, mancat d'atractiu. Quan va reprendre la creació literària, així que es va entreveure la possibilitat de publicar en valencià, mai no va situar cap novel·la ni conte seu més ençà del 1939, mai no hi va dedicar ni una pàgina. Crec que és un indicatiu significatiu i cert de fins a quin punt considerava que el seu temps s'havia acabat l'any 1939. Referint-se als darrers temps de la seua vida, amb les tres novel·les del Cicle de Cassana ja ben avançades, Valor i Gadea afirma:

Jo tot és engrescar-lo que ha de preparar una continuació de la trilogia, una quarta novel·la ambientada en l'Espanya de la postguerra [...] Ell es defensa, ni sí ni no, ja ho han fet altres, no sóc la persona adequada, tal vegada en acabar la tri-

logia... i jo vaig comprenent que es resisteix a dir que no es veu amb forces (VALOR I GADEA: 2011, 262).

No devia ser la manca de forces que li ho impedia. Per a ell, l'únic temps mereixedor de mitificar, o que ell se sentia interessat a recrear literàriament, sens dubte era el que ell havia viscut abans del 1939. Tampoc no vol dir això, òbviament, que se li haguera parat el rellotge en la guerra, com a tanta gent li va passar. Ni de bon tros. Si una cosa podem afirmar d'Enric Valor és que, malgrat tot, es va adaptar admirablement a les circumstàncies del temps advers. A Joan Fuster li devem un breu balanç de l'activitat desplegada per Enric Valor durant la primera postguerra. En una carta adreçada a l'escriptor Vicenç Riera Llorca, datada el 17 de setembre del 1950, en la qual, com de costum, li dóna notícia de personatges, iniciatives i circumstàncies de la modestíssima resistència cultural valenciana, Fuster hi afirma:

Valor és un magnífic patriota, de gran eficàcia. Està fent una replega de rondalles per la Serra de Mariola, contrada on se'n conserven moltes i molt saboroses, encara. Ha dictat cursets de llengua al Rat Penat (del qual s'ha separat, naturalment) i enguany potser en donarà un altre si trobem un lloc adient (FERRER I PUJADAS: 1993, 43).

Fuster, tan exigent i sovint desprietat davant les mancances i febleses de la intel·lectualitat valencianista de la postguerra, no va donar en la seua correspondència d'aquell temps cap altre retrat tan elogiós i optimista com aquest que va dedicar a Enric Valor.

BIBLIOGRAFIA

CANTÓ DOMÉNECH, Verònica; Vicent BROTONS & Òscar PÉREZ (eds.) (2010): *Enric Valor. El valor de les paraules*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.

CLIMENT, J. Daniel (2011): *Enric Valor. Estudi i compromís per la llengua*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.

FERRER, Josep & Joan PUJADAS (ed.) (1993): *Epistolari Joan Fuster-Vicenç Riera Llorca*, Barcelona, Curial.

- MORENO, Francisco (2010): «L'ambient polític, social i cultural de la joventut d'Enric Valor», en Verònica CANTÓ, Vicent BROTONS & Òscar PÉREZ (eds.): *Enric Valor. El valor de les paraules*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 14-28.
- PÉREZ, Òscar (2010): «Enric Valor i la cultura en valencià en l'Alacant de la Segona República», en Verònica CANTÓ, Vicent BROTONS & Òscar PÉREZ (eds.): *Enric Valor. El valor de les paraules*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 29-45.
- SERRANO, Rosa (1995): *Enric Valor. Converses amb un senyor escriptor*, València, Tàndem.
- VALOR, Enric (1991): *Temps de batuda*, València, Tàndem.
- (1999): «Discurs llegit per Enric Valor i Hernández en representació del seu pare, Enric Valor i Vives, amb motiu de la seua investidura com a doctor honoris causa per la Universitat d'Alacant». Consultable en <http://www.ua.es/va/presentacion/doctores/valor/discurso.htm> [data de consulta: 15 de desembre de 2011].
- VALOR I GADEA, Josep (2011): *L'oncle Enric Valor i Vives*, València, Carvi Impresión Digital SL.